ROCZNIK LUBUSKI Tom 52, cz. 1, 2026 ISSN 0485-3083

DOI: https://doi.org/10.61825/rl.2026.v521.02

Beata Grelewicz*
Archiwum Państwowe w Zielonej Górze
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0171-1643
e-mail: bgrelewicz@zgora.archiwa.gov.pl

REGULACJE PRAWNE DOTYCZĄCE ARCHIWÓW I ICH WPŁYW NA ZACHOWANIE ZASOBU NA PRZYKŁADZIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W ZIELONEJ GÓRZE

LEGAL REGULATIONS CONCERNING ARCHIVES AND THEIR IMPACT ON THE PRESERVATION OF ARCHIVAL HOLDINGS: THE CASE OF THE STATE ARCHIVE IN ZIELONA GÓRA

Keywords: national archival holdings, state archival holdings, non-state archival holdings, archival materials, non-archival documentation.

The paper analyses legal acts regulating archival activity in Poland, with particular emphasis on the following issues: the definition and classification of the national archival holdings; the criteria for distinguishing archival materials from non-archival documentation; the institutions contributing to the state archival holdings that produce archival materials; the archives and organisational units responsible for archival activity in relation to archival holdings; the definition and classification of non-state archival holdings; and the tasks of archives with respect to non-state archival holdings. The paper also demonstrates the impact of current legislation on the state of preservation of documentation stored in state archives, as exemplified by the holdings of the State Archive in Zielona Góra.

* **Beata Grelewicz** – magister archiwistyki, dyrektor Archiwum Państwowego w Zielonej Górze; zainteresowania naukowe: kancelaria miejska, niemieckie urzędy administracji publicznej, wielkie własności ziemskie, edytorstwo źródeł.

REGULACJE PRAWNE DOTYCZĄCE ARCHIWÓW I ICH WPŁYW NA ZACHOWANIE ZASOBU NA PRZYKŁADZIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W ZIELONEJ GÓRZE

Słowa kluczowe: narodowy zasób archiwalny, państwowy zasób archiwalny, niepaństwowy zasób archiwalny, materiały archiwalne, dokumentacja niearchiwalna.

Przedmiotem artykułu jest analiza aktów prawnych regulujących działalność archiwalną w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem następujących kwestii: definicja i podział narodowego zasobu archiwalnego; podstawa rozróżnienia materiałów archiwalnych od dokumentacji niearchiwalnej; jakie instytucje tworzące państwowy zasób archiwalny wytwarzają materiały archiwalne; jakie archiwa i jednostki organizacyjne prowadzą działalność archiwalną w zakresie zasobu archiwalnego; definicja i podział niepaństwowego zasobu archiwalnego; zadania archiwów w stosunku do niepaństwowego zasobu archiwalnego. W artykule pokazano również wpływ obowiązującego prawa na stan zachowania dokumentacji przechowywanej w archiwach państwowych, na przykładzie zasobu Archiwum Państwowego w Zielonej Górze.

Podstawowym aktem prawnym regulującym działalność archiwalną w Polsce jest *Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z dnia 14 lipca 1983 roku (1983/2020)*. Ze względu na fakt, iż powstała w zupełnie innej rzeczywistości politycznej, gospodarczej i społecznej, wielokrotnie ją nowelizowano i ujednolicano. Ostatni tekst jednolity ukazał się w Dzienniku Ustaw w 2020 roku pod pozycją 164. Głównym założeniem ustawy było objęcie ochroną prawną wszystkich archiwaliów, bez względu na to, czyją stanowią własność, poprzez nadanie im statusu narodowego zasobu archiwalnego. Wprowadza ona wiele pojęć określających działalność archiwalną, wpływających na funkcjonowanie instytucji, które z mocy prawa zajmują się ochroną dziedzictwa dokumentacyjnego w Polsce. Do najważniejszych z nich należy *narodowy zasób archiwalny,* którym określamy zasób dokumentacyjny służący nauce, kulturze, gospodarce narodowej i potrzebom obywateli. Nadzór nad nim sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego za pośrednictwem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych (Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach 1983/2020, art. 2).

Ze względu na własność materiałów archiwalnych narodowy zasób archiwalny dzieli się na: państwowy zasób archiwalny, którego właścicielem

jest Skarb Państwa, jednostki samorządu terytorialnego oraz państwowe i samorządowe osoby prawne, oraz niepaństwowy zasób archiwalny, czyli archiwalia znajdujące się w rękach innych, niepaństwowych podmiotów oraz osób prywatnych.

Państwowy zasób archiwalny z mocy prawa tworzą przede wszystkim materiały powstałe w wyniku działalności: organów państwowych i innych państwowych jednostek organizacyjnych, organów jednostek samorządu terytorialnego i innych samorządowych jednostek organizacyjnych, obcych organów władzy i administracji państwowej oraz innych organów, jednostek organizacyjnych i organizacji, związków wyznaniowych, a także okupacyjnych jednostek wojskowych, jeżeli te materiały znajdują się w Rzeczypospolitej Polskiej (Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach 1983/2020, art. 15).

Wpływ instytucji z kręgu państwowego zasobu archiwalnego na rodzaj dokumentacji przyjmowanej do archiwów państwowych określają jeszcze dwa pojęcia archiwalne, wynikające z ww. ustawy. Bowiem wszystko to, co owe podmioty wytwarzają, dzielimy na dwie kategorie: materiały archiwalne i dokumentację niearchiwalną.

Pojęcie *materiały archiwalne* wyjaśnione jest już w art. 1 ustawy z 1983 r. Jest to wszelkiego rodzaju dokumentacja, bez względu na sposób jej wytworzenia, mająca znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej, obrazująca działalność Państwa Polskiego i poszczególnych jego organów, samorządu terytorialnego, stosunki z innymi państwami, działalność organizacji o charakterze politycznym, społecznym i gospodarczym, zawodowym i wyznaniowym, organizację i rozwój nauki, kultury i sztuki – powstała w przeszłości, i, co bardzo ważne, powstająca współcześnie. Materiały archiwalne są przechowywane wieczyście i ostatecznie, najczęściej po 25 latach od ich wytworzenia[1], trafiają do archiwów państwowych lub też do innych instytucji prowadzących działalność archiwalną w zakresie państwowego zasobu archiwalnego.

Przez *dokumentację niearchiwalną* należy rozumieć natomiast taką dokumentację, która z mocy prawa nie stanowi źródła o wartości historycznej. Ma ona za to znaczenie dla danej instytucji do prowadzenia jej bieżącej działalności, a jeśli to znaczenie bądź wartość dowodową utraci, może zostać zniszczona, czyli wybrakowana. Takie brakowanie podlega nadzorowi ze strony archiwum państwowego, którego dyrektor wydaje właściwą zgodę.

[1]Ten 25-letni okres jest charakterystyczny dla materiałów archiwalnych przekazywanych do archiwów państwowych przez organy państwowe i państwowe jednostki organizacyjne, a także organy jednostek samorządu terytorialnego i samorządowe jednostki organizacyjne.

Zarówno procedura brakowania dokumentacji niearchiwalnej, jak i procedura przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych są określone przepisami prawa. Te sprawy reguluje *rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 20 października 2015 r. w sprawie klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji, przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych i brakowania dokumentacji niearchiwalnej* (2015).

Już sama Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach zapowiada, a ww. rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego rozwija, zasady kwalifikowania dokumentacji, skutkujące przypisaniem jej oznaczeń kategorii archiwalnych, czyli *de facto* zasady podziału całej wytwarzanej przez dany podmiot dokumentacji na materiały archiwalne i dokumentację niearchiwalną. W celu sprawnego przeprowadzenia takiego podziału organy państwowe oraz państwowe jednostki organizacyjne, a także organy jednostek samorządu terytorialnego oraz samorządowe jednostki organizacyjne muszą posiadać normatyw kancelaryjno-archiwalny zwany *jednolitym rzeczowym wykazem akt*, w którym materiały archiwalne są oznaczone symbolem „A", a dokumentacja niearchiwalna symbolem „B"[2]. Służy on także jako pomoc przy określaniu właściwych okresów przechowywania różnego rodzaju dokumentacji niearchiwalnej i stanowi podstawę przy sporządzaniu wniosku o wyrażenie zgody na jej brakowanie.

W trosce o zachowanie materiałów stanowiących źródło informacji o wartości historycznej, dokumentacja niearchiwalna, szczególnie oznaczona w wykazach akt kategorią „BE", może zostać uznana za materiały archiwalne. Staje się tak w wyniku analizy zainteresowań użytkowników korzystających z zasobów archiwów państwowych. Czasami są to refleksje gremiów archiwalnych bądź zalecenia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Na poziomie decyzyjnym kwestie te są regulowane na drodze zarządzeń Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych odnoszących się do zagadnień kwalifikacji konkretnej grupy materiałów. Do najważniejszych z nich możemy zaliczyć: *Zarządzenie nr 16 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwo-*

[2]Dokumentacja niearchiwalna może być oznaczona następującymi symbolami: „B" z dodaniem liczb arabskich, co oznacza kategorię archiwalną dokumentacji o czasowym znaczeniu praktycznym, przy czym liczby odpowiadają minimalnemu okresowi przechowywania tej dokumentacji, liczonemu w pełnych latach kalendarzowych, począwszy od dnia 1 stycznia roku następnego od daty zakończenia sprawy; „BE" z dodaniem liczb arabskich, co oznacza kategorię archiwalną dokumentacji, która po upływie obowiązującego okresu przechowywania podlega ekspertyzie archiwalnej przeprowadzanej przez archiwum państwowe; „BC", co oznacza dokumentację niearchiwalną wtórną, o ile zachowały się oryginały (równoważniki) lub dokumentację posiadającą krótkotrwałe znaczenie praktyczne o okresie przechowywania krótszym niż jeden rok.

wych z dnia 10 listopada 2014 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych dotyczących zasad wartościowania, gromadzenia i porządkowania akt osobowych (2014), *Zarządzenie nr 36 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 9 września 2019 r. w sprawie kryteriów wartościowania dokumentacji medycznej* (2019), *Zarządzenie nr 42 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 13 grudnia 2019 r. w sprawie wprowadzenia kryteriów wartościowania dokumentacji uprawnień do kierowania pojazdami i dokumentacji rejestracji pojazdów* (2019), *Zarządzenie nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 28 kwietnia 2020 r. w sprawie wprowadzenia kryteriów wartościowania dokumentacji akt osobowych studentów oraz prac dyplomowych* (2020), *Zarządzenie nr 11 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 22 maja 2020 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek dotyczących wartościowania dokumentacji programów i projektów finansowanych z funduszy europejskich* (2020). Przekwalifikowanie dokumentacji niearchiwalnej na materiały archiwalne odbywa się także na poziomie wewnętrznych ustaleń archiwalnych, poprzedzonych ekspertyzą wytypowanych do rekwalifikacji akt i popartych opinią Regionalnych Komisji Archiwalnej Oceny Dokumentacji, które skupiają przedstawicieli różnych archiwów państwowych. Obecnie w sieci archiwalnej pracuje 8 takich komisji. Archiwum Państwowe w Zielonej Górze tworzy wspólną komisję z Archiwum Państwowym w Gorzowie Wielkopolskim, Archiwum Państwowym w Poznaniu i Archiwum Państwowym w Szczecinie.

Nie wszystkie instytucje wchodzące w skład państwowego zasobu archiwalnego są jednak wytwórcami materiałów archiwalnych. Wytwarzają je te państwowe jednostki organizacyjne, jednostki samorządu terytorialnego i inne samorządowe bądź państwowe jednostki organizacyjne, w których tworzy się *archiwa zakładowe*. Decyzję o utworzeniu archiwum zakładowego na obszarze działania danego archiwum państwowego podejmuje właściwe archiwum państwowe w oparciu *o zarządzenie nr 31 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 7 grudnia 2020 r. w sprawie trybu ustalania jednostek organizacyjnych, w których tworzy się archiwa zakładowe* (2020). W myśl tego zarządzenia archiwa państwowe prowadzą, wśród jednostek organizacyjnych należących do ich właściwości, systematyczne rozpoznanie potencjalnych wytwórców materiałów archiwalnych wchodzących do państwowego zasobu archiwalnego, uwzględniając następujące czynniki: funkcje jednostki organizacyjnej w ramach struktury administracyjnej i gospodarczej kraju bądź regionu oraz jej status prawno-organizacyjny; charakter i przedmiot prowadzonej działalności; zasięg działania; znaczenie społeczne, gospodarcze i kulturalne; powtarzalność wytwarzanych materiałów archiwalnych; wartość informacyjną dokumentacji; znaczenie historyczne i re-

gionalne materiałów archiwalnych dla dokumentowania dziejów kraju lub regionu. Jeśli archiwum państwowe na podstawie ww. kryteriów uzna, iż dana jednostka może wytwarzać materiały o wartości historycznej, rozpoczyna procedurę zwaną „ustaleniem", opisaną dokładnie w ww. zarządzeniu. Jednostka taka staje się podmiotem „pod nadzorem" i w konsekwencji jest zobowiązana do aktualizacji swojego jednolitego rzeczowego wykazu akt pod kątem wytwarzania materiałów archiwalnych, które będzie musiała przekazać do właściwego terytorialnie archiwum państwowego. Takie jednostki podlegają też regularnym kontrolom przeprowadzanym przez pracowników archiwum państwowego, w oparciu o przepisy ustawy.

Zagadnienia normatywnych uwarunkowań funkcjonowania archiwów, w tym ich roli w ochronie i zabezpieczaniu materiałów archiwalnych, analizowali m.in. Grot (2006), Konstankiewicz (2010, 2016) oraz Manja (2007).

Archiwum Państwowe w Zielonej Górze na terenie podlegającym jego działalności nadzoruje obecnie 227 jednostek organizacyjnych, których materiały archiwalne z mocy prawa są przekazywane do państwowego zasobu archiwalnego[3]. Wśród nich są:

- urzędy państwowe (m.in. Okręgowy Inspektorat Pracy, Izba Administracji Skarbowej, Wojewódzki Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Urząd Statystyczny, Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad, Narodowy Bank Polski, Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Delegatura Krajowego Biura Wyborczego, Lasy Państwowe – Generalna Dyrekcja i nadleśnictwa, urzędy stanu cywilnego, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, Wojewódzki Inspektorat Weterynarii, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska, Wojewódzki Urząd Pracy, Regionalna Izba Obrachunkowa, Lubuski Oddział Narodowego Funduszu Zdrowia, Oddział Regionalny Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Stacje Sanitarno-Epidemiologiczne);
- samorządowe (urząd marszałkowski, starostwa, urzędy miast, urzędy gmin oraz miast i gmin);
- sądy (Okręgowy w Zielonej Górze, Rejonowe: w Zielonej Górze, Krośnie Odrzańskim, Nowej Soli, Świebodzinie, Wolsztynie, Żarach, Żaganiu);

[3]W archiwach państwowych nadzorowane jednostki organizacyjne są ewidencjonowane i zarządzane za pomocą bazy danych NIKA (Nadzór i Kontrola Archiwalna). Służy ona do wspierania pracy archiwistów podczas kontroli w podległych jednostkach, a także do wprowadzania, przechowywania, edycji i analizy danych dotyczących czynności kontrolnych i nadzorczych. System umożliwia również generowanie sprawozdań i danych statystycznych.

– prokuratury (Okręgowa w Zielonej Górze, Rejonowe w: Zielonej Górze, Krośnie Odrzańskim, Nowej Soli, Świebodzinie, Wolsztynie, Żarach, Żaganiu);
– Zakład Karny w Krzywańcu, Areszt Śledczy w Zielonej Górze;
– instytucje kultury (Muzeum Ziemi Lubuskiej, Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza, Biuro Wystaw Artystycznych, Muzeum Miejskie w Nowej Soli, Muzeum Etnograficzne w Zielonej Górze-Ochli, Muzeum Obozów Jenieckich w Żaganiu, Muzeum Pogranicza Śląsko-Łużyckiego w Żarach, Muzeum Regionalne w Wolsztynie, Regionalne Centrum Animacji i Kultury w Zielonej Górze, Lubuskie Muzeum Wojskowe, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Zielonej Górze, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka, Lubuski Teatr, Filharmonia Zielonogórska, Żagański Pałac Kultury, Świebodziński Dom Kultury);
– placówki naukowe i oświatowe (I Liceum Ogólnokształcące w Zielonej Górze, Centrum Kształcenia Ustawicznego „Medyk" w Zielonej Górze, Zespół Szkół Muzycznych w Zielonej Górze, Centrum Kształcenia Ustawicznego w Zielonej Górze, Zespół Szkół Ogólnokształcących w Żarach, Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Żarach, Uniwersytet Zielonogórski, Szkoła Podstawowa nr 13 i nr 14 w Zielonej Górze, Zespół Szkół Leśnych w Rogozińcu, Szkoła Podstawowa nr 2 w Sulechowie, Zespół Szkół Ogólnokształcących w Wolsztynie, Zespół Szkół Technicznych w Lubsku, Lubuska Wojewódzka Komenda Ochotniczych Hufców Pracy w Zielonej Górze, Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Zielonej Górze);
– Polskie Radio – Regionalna Rozgłośnia w Zielonej Górze;
– placówki medyczne: Szpital Uniwersytecki w Zielonej Górze, Wojewódzki Ośrodek Medycyny Pracy, Lubuski Szpital Specjalistyczno-Pulmonologiczny w Torzymiu, Lubuskie Centrum Ortopedii w Świebodzinie, Szpital dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Ciborzu, Szpital w Nowej Soli;
– zakłady gospodarki komunalnej, komunikacji miejskiej, wodociągi i kanalizacja.

W pozostałych państwowych i samorządowych jednostkach powołuje się *składnice akt*. Instytucje te wytwarzają tylko dokumentację niearchiwalną, chyba że przepisy szczegółowe stanowią inaczej. Takim przykładem może być dokumentacja osobowa, która z mocy prawa musi być przechowywana przez 50 lat, jeśli była wytworzona przed 2019 rokiem, albo 10 lat, jeśli

była wytworzona po 2019 roku. Jednak na mocy wymienianego już powyżej *zarządzenia nr 16 NDAP z 10 listopada 2014 w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych dotyczących zasad wartościowania, gromadzenia i porządkowania akt osobowych (2014)* akta założone do 1950 roku obligatoryjnie uznaje się za materiały archiwalne, niezależnie od tego, czy zostały wytworzone przez jednostkę nadzorowaną czy nie.

Na terenie działania Archiwum Państwowego w Zielonej Górze obecnie znajduje się 751 jednostek niewytwarzających materiałów archiwalnych.

Państwowy zasób archiwalny przejmują jednak nie tylko archiwa państwowe. Paragraf 1 art. 22 Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach wskazuje, iż działalność archiwalną w zakresie państwowego zasobu archiwalnego prowadzą także *archiwa wyodrębnione*. Należą do nich archiwa: Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Rady Ministrów, Biura Bezpieczeństwa Narodowego; archiwa podległe Ministrowi Obrony Narodowej (tzw. wojskowa sieć archiwalna złożona z następujących jednostek: Wojskowe Biuro Historyczne, Centralne Archiwum Wojskowe, Archiwa Wojskowe w Oleśnicy, Toruniu i Gdyni); archiwa podległe Ministrowi Spraw Wewnętrznych (np. archiwa policyjne); archiwa podległe Ministrowi Spraw Zagranicznych (Archiwum MSZ); archiwa: Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencji Wywiadu, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Instytutu Pamięci Narodowej; wyodrębnione komórki organizacyjne urzędu obsługującego ministra właściwego do spraw finansów publicznych i urzędów celno-skarbowych, w których prowadzi się czynności operacyjno-rozpoznawcze oraz zadania w zakresie przeciwdziałania praniu brudnych pieniędzy i finansowaniu terroryzmu.

Archiwa te obejmują zasięgiem obszar całego kraju. Przekazują swoje materiały archiwalne do archiwów państwowych o charakterze centralnym, po ustaniu okoliczności uzasadniających ich przechowywanie, nie później jednak niż po upływie 50 lat od daty ich wytworzenia[4].

Art. 22 ust. 2 Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach zezwala ponadto na prowadzenie działalności archiwalnej w zakresie zasobu archiwalnego jednostkom organizacyjnym, które posiadają *powierzony zasób archiwalny* oraz bibliotekom i muzeom, których organizatorem jest minister lub kierownik urzędu centralnego, jednostka samorządu terytorialnego bądź państwowa jednostka organizacyjna. Instytucje posiadające powierzony za-

[4]Niektóre z archiwów wyodrębnionych przechowują zasób z obszaru działania Archiwum Państwowego w Zielonej Górze. Najwięcej tego typu akt posiada archiwum IPN (m.in. akta sądowe, prokuratorskie, Wojskowej Komisji Uzupełnień, Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Zielonej Górze) i Centralne Archiwum Wojskowe.

sób archiwalny określane są na podstawie odrębnych przepisów. Wśród nich znajdują się chociażby Główny Urząd Statystyczny, Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, szkoły wyższe, Filmoteka Narodowa – Instytut Audiowizualny. Przechowywanie materiałów archiwalnych przez biblioteki i muzea wynika z trudności w rozgraniczeniu tzw. obiektów muzealnych od archiwaliów i z faktu przejmowania ich w przeszłości przez te instytucje. W imię zasady poszanowania historycznie narosłego zasobu archiwalnego Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach usankcjonowała ten stan rzeczy, jednocześnie zobowiązała biblioteki i muzea do stosowania ogólnych zasad postępowania z archiwaliami.

Tak wielkie rozproszenie państwowego zasobu archiwalnego pomiędzy różnymi instytucjami znacznie utrudnia sprawne zarządzanie państwowym zasobem archiwalnym i wręcz uniemożliwia wprowadzenie jednolitych regulacji w zakresie gromadzenia, przechowywania, a przede wszystkim udostępniania materiałów archiwalnych. Sytuacja taka zdecydowanie nie jest korzystna dla potencjalnego użytkownika zasobu archiwalnego finansowanego z budżetu państwa.

Znaczącą część narodowego zasobu archiwalnego stanowią materiały archiwalne wytwarzane i znajdujące się w rękach podmiotów niezaliczanych do sektora publicznego. Jest to tzw. *niepaństwowy zasób archiwalny*. Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach w rozdziale 4 dzieli ten zasób na ewidencjonowany i nieewidencjonowany.

Ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny tworzą materiały archiwalne powstałe w przeszłości oraz nadal powstające w wyniku działalności: partii politycznych; organizacji politycznych, spółdzielczych i innych organizacji społecznych; kościołów i związków wyznaniowych; innych niepaństwowych jednostek organizacyjnych, stanowiące ich własność. W myśl artykułu 8 ww. ustawy materiały te nie mogą być przedmiotem obrotu, natomiast artykuł 14 zakazuje wywozu ich za granicę. Instytucje, których zasób należy do niepaństwowego ewidencjonowanego zasobu archiwalnego, są zobowiązane do ochrony i ewidencjonowania posiadanych i wytwarzanych przez siebie materiałów archiwalnych. Stanowią one bowiem cenne źródła do poznania przeszłości, co uzasadnia możliwość ingerencji władz publicznych w zapewnieniu im właściwej ochrony, oczywiście przy wszelkim poszanowaniu praw własności.

Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (1983/2020) przewiduje także możliwość przejmowania zasobu tych instytucji przez Skarb Państwa i tym samym włączenia tych materiałów do państwowego zasobu archiwalnego, z chwilą trwałego zaprzestania działalności przez daną jednostkę organizacyjną na drodze likwidacji bądź upadłości. Warunki

i tryb przekazywania do archiwów państwowych materiałów archiwalnych tworzących ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny określa *rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 października 2015 r.* (2015), które w § 2 pkt 1 wskazuje, iż w ciągu 30 dni od uprawomocnienia się orzeczenia sądowego o upadłości bądź też podjęcia przez właściwy organ decyzji, w następstwie której jednostka organizacyjna z niepaństwowego ewidencjonowanego zasobu archiwalnego ma na trwale zaprzestać działalności, powiadamia ona o zamiarze przekazania materiałów archiwalnych Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Ten z kolei wskazuje archiwum państwowe, do którego należy przekazać materiały archiwalne, informując dyrektora tego archiwum państwowego o tym fakcie. Jednostki tworzące niepaństwowy ewidencjonowany zasób archiwalny mogą także podjąć decyzję o przekazaniu swoich materiałów archiwalnych do archiwum państwowego w trakcie bieżącej działalności bądź też w charakterze depozytu. Wówczas droga jest taka sama, jak w przypadku upadłości lub likwidacji.

W archiwach państwowych prowadzi się *rejestr jednostek organizacyjnych tworzących ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny (tzw. ENZA),* który corocznie jest przeglądany i aktualizowany[5]. Jego celem jest rozpoznanie jednostek, z którymi wskazane jest nawiązanie właściwej współpracy, polegającej na wspieraniu ich działalności archiwalnej na drodze poradnictwa, szkoleń, konsultacji, ekspertyz, opinii, organizowania wspólnych przedsięwzięć w zakresie działalności popularyzacyjnej, naukowej, wydawniczej czy informacyjnej. Formy tej współpracy zostały określone w *zarządzeniu nr 49 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 2 listopada 2022 roku w sprawie współpracy archiwów państwowych, których materiały archiwalne wchodzą w skład ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego* (2022).

W rejestrze Archiwum Państwowego w Zielonej Górze znajduje się obecnie 88 podmiotów z niepaństwowego ewidencjonowanego zasobu archiwalnego. Wśród nich najwięcej jest organizacji społecznych, m.in. Zielonogórskie Towarzystwo Śpiewacze „Cantores", Izba Rzemieślnicza i Przedsiębiorczości, Klub Inteligencji Katolickiej, Lubuski Oddział Okręgowy Polskiego Czerwonego Krzyża, Lubuski Zarząd Wojewódzki Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych w Zielonej Górze, Lubuski Związek Piłki Nożnej, Lubuskie Towarzystwo Fotograficzne w Zielonej Górze, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Okręgowa Izba Lekarska w Zielonej Górze, Stowarzyszenie Pionierów Zielonej Góry, Związek Inwalidów Wojennych RP, Związek

[5]Rejestr prowadzony jest w bazie danych NIKA.

Harcerstwa Rzeczypospolitej, Związek Nauczycielstwa Polskiego, Związek Artystów Plastyków, Zielonogórskie Stowarzyszenie Winiarskie, Zielonogórski Uniwersytet Trzeciego Wieku. Z partii politycznych na liście znalazły się: Biuro Regionu Lubuskiego Platformy Obywatelskiej, Biuro Zarządu Okręgowego Prawa i Sprawiedliwości, Lubuski Zarząd Regionalny Stronnictwa Demokratycznego, natomiast z organizacji kościelnych – Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze.

Z niektórymi podmiotami z tej listy zielonogórskie archiwum już od dawna intensywnie współpracuje. Należy do nich chociażby Lubuskie Towarzystwo Naukowe, z którym w 2025 roku podpisano porozumienie o współpracy w zakresie działalności naukowej, edukacyjnej i popularyzatorskiej. Podobnie Polskie Towarzystwo Historyczne, z którym archiwum już od dawna organizuje wspólne przedsięwzięcia edukacyjne i popularyzatorskie. Przykładem dobrej współpracy jest także Zielonogórskie Towarzystwo Śpiewacze „Cantores", które przekazało 262 teczki wytworzone w latach 1975-2020, wśród nich: wycinki prasowe, podziękowania, dyplomy, zaproszenia, prace naukowe, śpiewniki, plakaty z koncertów, fotografie artystów, nagrania dźwiękowe. Bardzo dobra współpraca układa się także z Zarządem Terenowym Stowarzyszenia Polaków Poszkodowanych przez III Rzeszę. W zasobie zielonogórskiego archiwum przechowywanych jest obecnie 1846 teczek zawierających postępowania weryfikacyjne Zarządu Oddziału o przyjęciu do stowarzyszenia i uznaniu za uprawnionego do uzyskania odszkodowania, a także alfabetyczne wykazy zweryfikowanych członków z lat 1980-2021. Od czasu do czasu archiwalne zasoby zasila także Lubuska Rodzina Katyńska. Po zakończeniu działalności swoje akta przekazało Stowarzyszenie „Wspólnota Bukowińska" i Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Greckiej. Archiwum posiada także akta Stowarzyszenia Gmin RP Euroregion „Sprewa-Nysa-Bóbr". Natomiast z Archiwum Diecezjalnym w Zielonej Górze współpraca polega na organizowaniu wspólnych konferencji naukowych w ramach finansowanego przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych programu „Wspieranie działań archiwalnych", którego celem jest pomoc projektom związanym z ratowaniem i opracowywaniem archiwaliów poprzez ich konserwację i porządkowanie, a także udostępnianie informacji na ich temat na platformie `www.szukajwarchiwach.gov.pl`.

Każda z tych inicjatyw jest bardzo cenna i wzbogaca zasób archiwalny regionu. Dlatego też archiwum państwowe stara się nadal utrzymywać dobre relacje i kontynuować współpracę z dotychczasowymi partnerami. A w przyszłości zamierza też podjąć starania o nawiązanie bliższych kontaktów z tymi organizacjami, które jeszcze z nim nie współpracują i być może nie wiedzą, co zrobić i jak zabezpieczyć materiały wytworzone w ciągu wielu lat

działalności. Ich zniszczenie bądź utrata byłyby niewątpliwie dużą stratą dla całej społeczności i stanowiłaby istotną lukę informacyjną.

Drugą część niepaństwowego zasobu archiwalnego stanowi *zasób nieewidencjonowany*, który tworzą materiały powstałe i powstające w wyniku działalności osób fizycznych, stanowiące własność tych osób lub ich prawnych następców. Mogą być one przedmiotem obrotu odpłatnie i nieodpłatnie, stąd też są często narażone na zniszczenie lub rozproszenie, zwłaszcza po śmierci twórcy lub właściciela bądź wówczas, gdy stają się przedmiotem obrotu na rynku antykwarycznym. Materiały takie w nomenklaturze archiwalnej nazywane są *spuściznami archiwalnymi* (Polski słownik archiwalny 1974, s. 78). W kręgu zainteresowań archiwistów od zawsze znajdowały się spuścizny archiwalne po osobach znanych, wyróżniających się na tle swojego otoczenia oraz członkach znanych rodów i rodzin. Jednak wzrost świadomości wartości dokumentacji pojedynczych osób dla poznania historii regionalnej, jaki nastąpił w ostatnich latach wśród osób badających otoczenie społeczne, spowodował wzrost zainteresowania archiwów przyjmowaniem i zabezpieczaniem na drodze kupna lub darowizny archiwów osobistych mieszkańców lokalnych społeczności. Materiały tego typu stanowią bowiem znakomite uzupełnienie historii ujmowanej do tej pory przede wszystkim od strony urzędowej i administracyjnej. Ponadto dostrzec można potrzebę wielu ludzi do zabezpieczenia wytworzonych i zgromadzonych przez siebie materiałów i przekazania ich w ręce instytucji gwarantujących ich trwałość. Z punktu widzenia archiwistyki istotne znaczenie ma natomiast kwestia zapewnienia integralności spuścizn, co jest szczególnie ważne po śmierci wytwórcy, gdy wzrasta niebezpieczeństwo rozproszenia ukształtowanej przez daną osobę całości. W archiwach osobistych, jako pewnych całościach ukształtowanych w sposób indywidualny przez ich twórców, wyodrębnić można dokumentację powstałą w wyniku działalności konkretnej osoby, ale też materiały odziedziczone po innych członkach rodziny, czy też będące wynikiem ich pasji kolekcjonerskich.

Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (1983/2020) wprowadza dwa ograniczenia dla właścicieli niepaństwowego nieewidencjonowanego zasobu archiwalnego, tj. prawo jego pierwokupu przez archiwa państwowe i wyodrębnione (art. 9) i zakaz wywozu poza granicę Rzeczypospolitej Polskiej (art. 14). Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych może zezwolić na czasowy wywóz za granicę materiałów archiwalnych, jeżeli za udzieleniem zezwolenia przemawia ważny interes społeczny lub indywidualny. Obowiązujące ustawodawstwo nie określa natomiast, w jaki sposób materiały wchodzące w skład niepaństwowego nieewidencjonowanego zasobu archiwalnego mają być gromadzone, zabezpieczane, opracowywane,

pozostawiając te zagadnienia w gestii ich właścicieli. Ze względu na szczególny charakter tak wytworzonej dokumentacji należy jednak pamiętać o licznych regulacjach prawnych, którym często ona podlega. Poza kwestiami dziedziczenia tego typu spuścizny mogą zawierać prawnie chronione utwory intelektualne bądź też materiały, których udostępnienie może naruszać czyjeś dobra osobiste (np. dobre imię, wizerunek, tajemnicę korespondencji).

Na uwagę zasługuje także udostępnianie materiałów przejętych od osób prywatnych np. na drodze darowizny. Z mocy prawa dostęp do materiałów wchodzących w skład państwowego zasobu archiwalnego jest niemal nieograniczony. Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym nakłada karencję w udostępnianiu tylko kilku rodzajów materiałów archiwalnych, do których należą: akta stanu cywilnego, dokumentacja medyczna, akty notarialne i księgi wieczyste, dokumentacja spraw sądowych i postępowań dochodzeniowych, ewidencji ludności oraz dokumentacji osobowej i płacowej pracodawców. Odmowa udostępniania jest możliwa także w przypadku konieczności ochrony informacji niejawnych, tajemnic prawnie chronionych, dóbr osobistych i danych osobowych, a także ze względu na stan zachowania materiałów archiwalnych. Jeżeli więc darczyńca z jakichś względów nie zgadza się na udostępnianie przekazanych do archiwum materiałów, chociażby ze względu na ochronę prywatności osób trzecich czy też swojej, powinien wyraźnie to zastrzec podczas podpisywania umowy przy przekazywaniu swoich materiałów do archiwum.

Z punktu widzenia archiwum istotne jest potwierdzenie, iż darczyńca jest właścicielem przekazywanych materiałów, a także uregulowanie kwestii ich udostępniania szerokiemu gronu użytkowników, upubliczniania wizerunku na fotografiach, przekazania praw autorskich wobec przejmowanych dzieł wizualnych, jak filmy czy zdjęcia, szczególnie ważne w zakresie prawa do ich publikacji i powielania. Ze swojej strony archiwum zobowiązuje się do zabezpieczenia i przechowywania darowanej dokumentacji zgodnie z obowiązującymi normami, często także do bezpłatnej jej digitalizacji.

W latach 2004-2024 zasób Archiwum Państwowego w Zielonej Górze w wyniku darowizn powiększył się o 5248 j.a. = 49,40 m.b., co stanowi 1% ogólnej liczby nabytków przyjętych na stan archiwum w tym okresie[6].

[6]Dane szczegółowe na temat zmian w rozmiarze zasobu Archiwum Państwowego w Zielonej Górze w latach 2004-2024, w tym nabytków w wyniku darowizn, można znaleźć w *Sprawozdaniach opisowych z działalności Archiwum Państwowego w Zielonej Górze* za lata 2004-2020 oraz *Sprawozdaniach z działalności Archiwum Państwowego w Zielonej Górze* za lata 2021-2024, przy czym sprawozdania z lat 2004-2017 przechowywane są w archiwum zakładowym Archiwum Państwowego w Zielonej Górze (spis zdawczo-odbiorczy nr 4, poz. 35, 73-77, 126-128, 314-315, 521-522, 544-545, 3633, 3720, 3737, 3757, 3762, 3788, 3819, 3825-3827), natomiast sprawozdania z lat 2018-2024 dostępne są

W wyniku przekazanych darów utworzono 14 spuścizn: Ryszarda Stankiewicza (zespół nr 89/1185, 122 j.a.), Zdzisława Tarnowskiego (zespół nr 89/1213, 10 j.a.), Czesława Łuniewicza (zespół nr 89/1420, 1757 j.a.), Mariana Springera (zespół nr 89/2631, 5 j.a.), Leszka Szydłowskiego (zespół nr 89/2689, 8 j.a.), Waldemara Władysława Narkiewicza (zespół nr 89/2701, 19 j.a.), Romana Zaręby (zespół nr 89/2799, 91 j.a.), Bernharda Claudé (zespół nr 89/2800, 10 j.a.), Jana Połubińskiego (zespół nr 89/2927, 11 j.a.), Antoniego Łusiaka (zespół nr 89/2939, 68 j.a.), Stanisława Basińskiego (zespół nr 89/2940, 34 j.a.), Edwarda Bąka (zespół nr 89/2949, 114 j.a.) oraz dwie spuścizny zbiorcze Jadwigi i Bronisława Czerwonka (zespół nr 89/2963, 48 j.a.) oraz rodziny Kwaśny i Piwecki z Nowego Kramska (zespół nr 89/2633, 41 j.a.).

Zdarza się, iż wśród materiałów darczyńcy znajdują się także efekty jego pasji kolekcjonerskich, aktywności badawczej bądź wytworzone przez innych twórców lub instytucje, a zgromadzone przez darczyńcę w toku jego pracy badawczej i przez niego wykorzystywane. Z takich materiałów w Archiwum Państwowym w Zielonej Górze tworzy się kolekcje[7]. W wyniku przekazanych darów w latach 2017-2024 utworzono 3 kolekcje: fotografii Żagania Ottmara Krause (zespół 89/2682, 183 j.a.), Jerzego Pileckiego (zespół 89/2887, 522 j.a.), Eugeniusza Kurzawy (zespół 89/2969, 189 j.a.).

Nierzadko bywa też tak, iż darczyńca przekazuje zgromadzone przez siebie materiały, które nie dotyczą bezpośrednio jego rodziny czy pracy, a są związane z jakąś jego pasją czy też działalnością społeczną, polityczną itp., bądź też dostał je w prezencie, zakupił, znalazł i postanowił darować je archiwum. Taka dokumentacja trafia wówczas do znajdujących się już w ewidencji archiwalnej innych zespołów np. zrzeszeń, stowarzyszeń, partii politycznych, zbiorów i kolekcji np. Lubuska Rodzina Katyńska, Związek Sybiraków, Stowarzyszenie Osób Represjonowanych w Stanie Wojennym, Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność", Zbiór plakatów i afiszy, Zbiór materiałów ulotnych, Kolekcja dokumentów potwierdzających tożsamość. Za każdym razem jednak w prowadzonych przez archiwum środkach ewidencyjnych zaznacza się, od kogo darowana dokumentacja pochodzi.

w Biuletynie Informacji Publicznej Archiwum Państwowego w Zielonej Górze (zakładka: Plany i sprawozdania – Sprawozdania z działalności).

[7]W terminologii archiwalnej termin *kolekcja archiwalna* jest zamiennie stosowany z terminem *zbiór archiwalny*, który oznacza dokumenty zgromadzone przez urzędy (instytucje) lub osoby fizyczne pod określonym kątem widzenia, mające w całości lub w przeważającej części charakter materiałów archiwalnych (Maciejewska 1974, s. 43, 90).

Wszystkie darowane zielonogórskiemu archiwum materiały wzbogacają i uzupełniają wiedzę o dziejach regionu i stanowią świadectwo historii na równi z dokumentami wytworzonymi przez instytucje państwowe, samorządowe, zakłady pracy. Pokazują bowiem historię z poziomu pojedynczego człowieka, często uczestniczącego także w ważnych wydarzeniach regionu, w którym przyszło mu żyć bądź z którego pochodził.

Aby uhonorować osoby, które aktywnie włączają się w zasilenie narodowego zasobu archiwalnego w nowe materiały archiwalne, które bez ich inicjatywy w tym zasobie nigdy by się nie znalazły, w 2020 roku Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych dr Paweł Pietrzyk ustanowił Dzień Darczyńcy, obchodzony corocznie 6 grudnia w archiwach państwowych w całej Polsce.

Literatura | References

Grot D. (2006), Dostęp do archiwaliów a inne prawa i wolności. Stan prawny na 31 grudnia 2005, „Archeion", t. 109, s. 10-41.

Konstankiewicz M. (2010), Prawne regulacje działalności archiwalnej w Polsce (stan prawny z dnia 1 stycznia 2010 r.), [w:] „Archiwa-Kancelarie-Zbiory", 1(3), s. 131-151.

Konstankiewicz M. (2016), Rozporządzenia z października 2015 r. dotyczące nadzoru archiwalnego i gromadzenia archiwaliów, [w:] „Archiwista Polski", nr 2, s. 63-75.

Maciejewska W. (red.) (1974), Polski słownik archiwalny, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Manja D. (2007), Polskie prawo archiwalne a archiwum wyodrębnione Instytutu Pamięci Narodowej, [w:] Prawo archiwalne. Stan aktualny i perspektywy zmian, red. H. Robótka, Toruń.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 października 2015 r. w sprawie warunków i trybu przekazywania do archiwów państwowych materiałów archiwalnych tworzących ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny (2015), Dziennik Ustaw, poz. 1733.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 20 października 2015 r. w sprawie klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji, przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych i brakowania dokumentacji niearchiwalnej (2015), Dziennik Ustaw, poz. 1743.

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (1983/2020), Dziennik Ustaw, poz. 164.

ZARZĄDZENIE NR 16 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 10 listopada 2014 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych dotyczących zasad wartościowania, gromadzenia i porządkowania akt osobowych (2014), Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.

ZARZĄDZENIE NR 36 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 9 września 2019 r. w sprawie kryteriów wartościowania dokumentacji medycznej (2019), Dziennik Urzędowy Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, poz. 36.

ZARZĄDZENIE NR 42 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 13 grudnia 2019 r. w sprawie wprowadzenia kryteriów wartościowania dokumentacji uprawnień do kierowania pojazdami i dokumentacji rejestracji pojazdów (2019), Dziennik Urzędowy NDAP, poz. 42.

ZARZĄDZENIE NR 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 28 kwietnia 2020 r. w sprawie wprowadzenia kryteriów wartościowania dokumentacji akt osobowych studentów oraz prac dyplomowych (2020), Dziennik Urzędowy NDAP, poz. 8.

ZARZĄDZENIE NR 11 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 22 maja 2020 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek dotyczących wartościowania dokumentacji programów i projektów finansowanych z funduszy europejskich (2020), Dziennik Urzędowy NDAP, poz. 11.

ZARZĄDZENIE NR 31 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 7 grudnia 2020 r. w sprawie trybu ustalania jednostek organizacyjnych, w których tworzy się archiwa zakładowe (2020), Dziennik Urzędowy Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, poz. 31.

ZARZĄDZENIE NR 49 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 2 listopada 2022 r. w sprawie współpracy archiwów państwowych z podmiotami, których materiały archiwalne wchodzą w skład ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego (2022). Dziennik Urzędowy Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, poz. 49.